

IRODALOM: I. KANTOROWICZ, E.: *Kaiser Friedrich II.*, Berlin⁴ 1936, kiegészítő kötet: Berlin 1937; BRION, M.: *Frédéric II. de Hohenstaufen*, Párizs 1948; STEFANO, A. de: *L'Idée imperiale di Federico II.*, Firenze⁵ 1952; PONTIERI, E.: *Federico d'Hohenstaufen e i suoi tempi*, Nápoly 1959; MANSELLI, R.: *Corrado III. e Federico II.*, Studi Romani 11 (1963) 143–159; SCHALLER, H. M.: *Kaiser Friedrich II.*, Göttingen 1964; MINNINGER, M.: *Von Clérmont zum Wormser Konkordat*, Köln–Bécs 1978; SAYERS, J.: *The Papal Government and England during the Pontificate of Honorius 1216–1227*, Cambridge 1971; STÜRMER, W.: *Friedrich II.*, Darmstadt 1992. II. SIBILIA, S.: *Gregorio IX.*, Milánó 1961; SCHALLER, H. M.: *Kaiser Friedrich II. Verwandter der Welt*, Göttingen⁶ 1971; VAN CLEVE, Th. C.: *The Empire of Friedrich II. of Hohenstaufen*, Oxford 1972; WILLEMSEN, C. A.: *Bibliographie zur Geschichte Kaiser Friedrich II. und der letzten Staufer*, München 1986; LOMAX, J. P.: *Ingratus or Indignus*, Kansas 1981. III. PUTTKAMER, G. von: *Papst Innozenz IV.*, Münster 1930; WOLTER, H.–HOLSTEIN, H.: *Lyon 1249–1272*, Lyon II., Párizs 1966; FRANCHI, A.: *La svolta politico-ecclesiastica fra Roma e Bizanzio 1249–1272*, Roma 1981; PENNINGTON, K.: *Pope and Bishops. The Papal Monarchie in the Twelfth and Thirteenth Centuries*, Philadelphia 1984; THUMSER, M.: *Rom und der römische Adel in der späten Stauferzeit*, Tübingen 1995; PARAVICINI-BAGLIONI, A.: *La cour des papes au XIII. siècle*, Párizs 1995; *Cardinali di Curia e „familiae“ cardinalizie dal 1227 als 1245 I–II.*, Padova 1972.

18. KÖZÉPKORI ERETNEKMOZGALMAK ÉS AZ INKVIZÍCIÓ

I. A katharok (albiak)

Még a gregoriánus reform idején akadtak népszónokok, akik radikális nézeteket hirdettek. Főként a szentségeket és az egyházi hierarchiát ócsárolták, s szavaik az alsóbb népréteg körében élénk lelkesedésre találtak. Ezek közé a népszónokok közé tartozott *bruno*, *Péter* (†1126 előtt), *lausanne-i Henrik* (†1145), *stellai Eon* (†1148) és *bresciai Arnold* (†1155). Az eretnek tanok azonban széles tömeget nem hoztak létre, csak a katharok révén mozgattak meg, még hozzá 1140-től.

A keresztes hadjáratok és az azokkal kapcsolatos keleti utazások révén a manicheista színezetű *bogumil* eretnekség Nyugat-Európába is átszivárgott, és főként Dél-Franciaországban (Languedoc, Albi = albiak!), a Rajna völgyében, Észak-Itáliában és Flandriában csakhamar számos követőre akadt. A szervezett mozgalom tagjai 1163-tól *katharoknak*, tisztáknak nevezték.

gukat. Az *abszolút katharizmus* a dualizmust hirdette, míg a *mérsékelt katharizmus* csak az egy teremtő Istent vallotta, akinek rendjét azonban a sátán állandóan zavarja. A sátán az angyalokat mint lelkeket az emberek testébe önti, az embereket az angyal Krisztus – akinek csak látszólag van teste – váltja meg. A katharizmus tagadta a szentségeket, és csak az ún. *consolamentumot* (az exorcizmus egy fajtáját) ismerte. A *consolamentum* révén a tökéletesek „perfecti” mindig bűn nélkül maradtak (*inpeccabilitas*), míg a hívők, „credentes” bűneiktől az ún. „*apparellamentum*”, bánat révén szabadultak meg. A katharok a Szentháromságot szintén tagadták, és böjtre, aszkézisre, hústilalomra, valamint a házasságról és a magánvagyonról való lemondásra kötelezték magukat.

A rendkívül gyorsan terjedő eretnekmozgalommal szemben lendületben mind az Egyház, mind pedig a világi hatóság tehetetlennek bizonyult. Sem *clairvaux-i Szent Bernát*, sem *Arnold* kölni érsek (†1151), sem *Lipót* osztrák herceg (†1194) fáradozásai nem vezettek eredményre. A III. lateráni zsinat (1179) 27. kánonja ugyan csak hiába mondta ki rájuk a kiközösítést. Az a meggyőződés vált tehát általánossá, hogy az eretnekmozgalmat nem szépszerével, hanem tűzzel-vassal kell kiirtani. III. Ince pápa ki is hirdette ellenük a keresztes hadjáratot, amelyet 1208 és 1228 között *montforti Simon* gróf vezetett. A hadjárat mindkét részről szörnyű embertelenséggel járt (vö. a *beziers-i vérengzést*, 1209). Politikailag bonyolódott a helyzet azáltal, hogy Simon a meghódított területet mint grófságot saját magának akarta megszerezni, pedig erre a francia király tartott igényt. Az albiak elleni keresztes hadjárat 1229-ben a *párizsi bélelvel* véget ért ugyan, de az utolsó katharok csak a rákövetkező évszázadban tűntek el.

II. A valdiak

Dél-Franciaországban a katharoktól független laikus mozgalom keletkezett, amely egy lyoni bűnbánó, szegénytársulattól fejlődött ki. Ennek megalapítója, *Valdes Péter* (†1218 előtt) gazdag lyoni takács volt, aki vagyonát a szegények között szétosztva prédikátornak állott. Az Evangélium alapján (Mt 10,5-től, Mk 6,8-tól, Lk 9,3-tól) az apostoli szegénységet és Krisztus követését hirdette. Követőit *Krisztus szegényeinek* hívták. A lyoni püspök prédikációikban bizonyos veszélyt látott, és ezért eltiltotta őket az igehirdetéstől. *Valdes* III. Sándor pápához fordult. A pápa szegénységüket dicsérve megengedte az igehirdetést azzal a kikötéssel, hogy csak bűnbánati témákra szorítkoznak. *Valdes* és társai azonban nem tartották magukat a feltételhez és a III. lateráni zsinat rendelkezéséhez, hanem beszédeikben egyre inkább támadták a klérust. Ezért 1184-ben III. Lucius pápa *Valdes* mozgalmát eretneknek nyilvánította. Ettől kezdve a valdiak mindinkább a katharok befolyása alá kerültek, és elvetették az egyházi hierarchiát, a szentségeket, a szentek tiszteltét, a búcsút, esküt, tizedet, megtagadták a katonai szolgálatot. Ők is a hívők és a tökéletesek táborába voltak szervezve. Szigorú erkölcsei, evangéliumi életformájuk miatt Dél-Franciaországban, Lombardiában, a Rajna völgyében és a dunai államokban számos követőre akadtak. A szentségek közül a keresztséget és az Eucharisziát megtartották, presbitereket és diákonusokat is szenteltek. A „tökéletesek” kettisével mint zarándokok, vezeklők vagy vándorárusok járták az országokat. A mozgalom később elvesztette eredeti jelentőségét, és az olasz protestantizmus nevezte magát így.

III. A humiliátusok

Már 1178 előtt keletkeztek Lombardiában jámbor társulatok, amelyek tagjai – férfiak és asszonyok – szürke, nyers gyapjúruhát (*humile, non tinctum*) hordtak, félig szerzetesi életet éltek, és részben az

eretek mozgalomhoz csatlakoztak. Szociális háttérüket a szegény manufaktúrák elleni tiltakozás képezte. Mivel III. Sándor pápa tilalma ellenére nyilvánosan prédikáltak, III. Lucius pápa eretnekkel együtt őket is kiközösítette. Míg egy részük most teljesen eretnek tanokat hirdetett és az Egyháztól elszakadt, másik részük hajlandó volt magát az egyházi felsőbbségnek alávetni. III. Ince pápának sikerült a humiliátusok eme részét 1201-ben egy rendbe szerveznie, amelynek három ága volt. Az első rendhez tartoztak a papok és az apácák, a másodikhoz a *beguardok*nak és *beginák*nak nevezett szervezett laikus testvérek és nővérek társasága, a harmadik ágon azonban elsőnek keletkezett – rend a világban élő tagokat ölelte föl. Ez a harmadrendi intézmény a 14. században lassan megszűnt, míg a humiliátus rend másik két ágát V. Pius pápa 1571-ben oszlatta föl.

Az igazi *beginák* és *beguardok* közösségei 1175 körül eredetileg Flandriában és Brabantban keletkeztek. A ferences mozgalom ún. „szingó” irányát vették át. 1250 óta többször hangzott el vád ellenük, a vienne-i zsinat 1311-ben erélyesen fel is lépett ellenük. A rend mégis fenntartotta magát, és a 17. században Belgiumban, Hollandiában második virágkorát élte.

III. A középkori inkvizíció

Az Egyház ezeréves felfogása, hogy ti. az eretnekeket nem szabad kiirtani, hanem meg kell győzni, a középkor folyamán sajnálatos változáson ment át. Már az 1162-es montpellier-i és az 1163-as tours-i zsinatokon III. Sándor pápa kidolgoztatott egy tervezetet, hogy hogyan kell az eretnekek ügyében rendszeresen és erélyesen eljárni. A papságnak vádemelés nélkül is, *ex officio*, fel kellett lépnie az eretnekek ellen. A teológusok között ui. az a nézet vált uralkodóvá, hogy az eretnekség felségsértéssel (*crimen laesae majestatis*) egyenlő. Így pl. Paucapalea, Rufinus, Huguccio. III. Lucius pápa 1184-ben Veronában I. Frigyes császár jelenlétében újra megerősítette a tours-i

zsinat határozatát, és a vádemelési (*accusatio*) eljárás helyett a felkutatási (*inquisitio*) eljárást írta elő. III. Ince pápa ezt a rendelkezést 1199-ben nemcsak megerősítette, hanem az eretnekséget a régi római felségsértéssel azonosította, amelyre halálbüntetés (tűzhálálhalál) volt kimondva. A IV. lateráni zsinat (1215–1216) III. Ince rendelkezését egyházi törvényerőre emelte (3. kánon), II. Frigyes császár pedig 1224-ben birodalmi törvénnyé tette. IX. Gergely pápa uralkodása alatt (1227–1241) a jogi eljárás továbbfejlődött, és azt egyelőre az *Excommunicamus* kezdetű pápai konstitúció zárta le (1231). A püspöki inkvizítorok mellett most már pápai inkvizítorok is feltűntek, az inkvizícióval az új kolduló rendeket bízták meg. Ezek, főleg a domnikánusok, szinte tudományos alapossággal a jogi eljárásnak olyan szövevényét dolgozták ki, amelyből alig volt menekülés (Grundmann). 1252-ben az *Ad extirpanda* kezdetű pápai bulla az egyházi és világi törvényeket ismét összegezte, és bevezette a kínzókamra használatát.

Az inkvizíció irgalmatlanul szigorú volt. Az eretnekeket polgári és politikai jogaiktól másodíziglen megfosztották, megtagadták temetésüket, megvonták a fellebbezés és a védelem jogát, elkobozták vagyonukat, és a feljelentőket megjutalmazták. Az inkvizíció keletkezését, működését, szigorát – főképp azonban az egyházi hivatalok együttműködését az állami hatóságokkal – csakis a középkori társadalmi rend alapján lehet megérteni.

IRODALOM: I–III. NIGG, W.: *Das Buch der Ketzer*, Zürich 1949; GRUNDMANN, H.: *Religiöse Bewegungen im Mittelalter*, Darmstadt 1961; Uő: *Ketzergeschichte des Mittelalters*, Göttingen 1963; LEA, H. Ch.: *The Inquisition of the Middle Ages*, London 1963; KULCSÁR Zs.: *Eretnek mozgalmak a XI–XIV. században*, Budapest 1964; BERKHOUT, C. T.–RUSSEL, J. B.: *Medieval Heresis. A Bibliographie 1960–1979*; LERNER, É.: *The Heresis of the Free Spirit in the Later Middle Age*, 1972; ROTTENWÖHNER, R.: *Der Katharismus I–IV.*, Bad Honnef 1982–1993; ROQUEBERT, M.: *L'épopée cathare I–IV.*, Toulouse 1970–1989; DUVERNOY, J.: *Le catharisme*, Toulouse³1989; Uő: *La catharisme*, Toulouse²1988; BRENON, A.: *Le vrai visage du catharisme*. Postet-sur-Garonne 1990; LAMBERT, M.: *Ketzerei im Mittelalter*, Freiburg 1991. I. BERPERRON, P.: *La croisade contre les Albigeois*, Párizs 1942; RUNCIMAN, S.: *The Medieval Manichee*, Cambridge 1947; BORST, A.: *Die Katharer*, Stuttgart 1953; NIEL, F.: *Albigensien et Cathares*, Párizs 1955; THOUZELLIER, Ch.: *Catharisme et valdésisme*, Párizs 1966; SANJEK, F.: *Les chrétiens bosniaques et le mouvement cathare*, Párizs–Leuven 1976; MANSELLI, R.: *L'eresia del mal*.

1980; D'ALATRI, M.: *Eretici e inquisitori in Italia I-II.*, Róma 1986–1987. II. ARMAND-HUGON, A.–GONNET, G.: *Bibliografia valdense*, Torre Pelice 1953; KOCH, G.: *Neue Quellen und Forschungen über die Anfänge der Waldenser*. Forschungen und Fortschritte, 32 (1958) 141–149; SELGE, G. W.: *Die ersten Waldenser I-II.*, Berlin 1967; MOLNÁR, A.–ARMAND, A.–HUGON, A.–VINAY, V.: *Storia dei Valdensi I-III.*, Torino 1974–1980; KIEFNER, Th.: *Die Waldenser auf ihrem Weg aus dem Val d'Aoste durch die Schweiz nach Deutschland I-II.*, Göttingen 1980; AUDISIO, G.: *Les vaudois*, Torino 1989 (németül: München 1996, angolul Cambridge 1999). III. VAN DEN BORNE, F.: *Die Anfänge des zisterziensischen Dritten Ordens*, Münster 1925; MACDONELL, E. W.: *The Beguines and Beghards*, New Brunswick 1954; MERCATI, G.: *Gli uniliati*. Rivista Storica Italiana 11 (1957) 167–194; DOLLER-SPRENGLER, M.: *Die religiöse Frauenbewegung des Mittelalters*. Konverse, Nonnen, Beguinen. In: Rottenburger Jahrbuch für Kirchengeschichte 3(1984) 75–88; ELM, K.: *Die Stellung der Frau im Ordenswesen*, Sigmaringen 1981; HOTZ, B.: *Beginen und willige Armen in Hildesheim*, Hildesheim 1988. IV. GUIRAUD, J.: *Histoire de l'Inquisition au Moyen-Age, I-II.*, Párizs 1935–38; BARNES, J.: *Zauberwahn, Inquisition und Hexenprozess*, új kiadás: Aalen 1964; KOLMER, L.: *Ad captivitas vulpes*. Die Ketzerbekämpfung in Südfrankreich in der ersten Hälfte des 13. Jhts und die Ausbreitung des Inquisitionsverfahrens, Bonn 1982; DOUDAINE, A.: *Les hérésies et l'inquisition XII-XIII siècles*, London 1990; SEGL, P.: *Die Anfänge der Inquisition im Mittelalter*, Köln 1993.

19. KOLDULÓ ÉS BETEGÁPOLÓ RENDEK

1. A ferencesek

A középkor folyamán az Egyház nemcsak igen gazdaggá, hanem igen befolyásossá is vált. A püspöki és apáti méltóságokat, amelyek sokszor felségjogokkal voltak egybekötve, a nemesség sajátította ki magának. Idővel azonban kialakult a *polgárság*, amely szociális el-
lentétben állt a feudális nemességgel. Ebben a feszült társadalmi
körben a szegénység lett a hódító eszme. Apostolkodással egy-
bekötve nagy tömegeket mozgató meg, de veszélyes is volt, mert
sokakat eretnekségbe sodort. A „szegénységi mozgalom” beillesz-
tése az egyházi keretbe végső soron Assisi Szent Ferenc érdeme volt.
Francesco (kis francia) 1181-ben vagy 1182-ben született Assisiben,
egy gazdag rőfös, *Pietro Bernardone* és egy francia asszony, *Pica*
fiaként. Korának megfelelő középszerű műveltséget szerzett. Szü-
kővárosának Perugiával folytatott harca során 1202-ben azonban

a belső élet, nevezetesen a szegénységi ideál felé fordult. 1209-ben és társai Mt 10,5 alapján hivatásukat a tökéletes szegénységben, Krisztus követésében és az apostolkodásban fogták föl. Szent Ferenc Rómába ment, ahol szabályait III. Ince pápa szóbelileg jóváhagyta (I. szabály). Mozgalma fejlődni és szabályozódni kezdett. 1221-ben a II. szabály jött létre, ez azután egy év múlva – átdolgozva – pápai jóváhagyással általános törvényerőre (regula bullata) emelkedett. Szent Ferenc rendje irányításától lassan visszavonult, és azt előtte *Catani Péter*nek (†1221), majd *Cortonai Illés*nek (1232–1239) adta át. 1224-ben A Verna hegyén elnyerte az Üdvözítő sebhelyeit (*stigmatisatio*). 1226. október 8-án halt meg Portiunculában, rá két évvel IX. Gergely pápa szentté avatta. Sabatier 1894-ben feltűnést keltő álláspontja ma már túlhaladott, hogy tudniillik Ferenc vallásos, de nem egyházi érzelmű volt, és hogy nem akart semmiféle rendet alapítani. Igaz ugyan, hogy Szent Ferenc nem akart monasztikus rendet alapítani, de mozgalmának mégis közösségi jelleget adott.

A ferencesek vagy kisebb testvérek rendje, amelyhez 1212-től egy női kongregáció, a klarisszák rendje és 1221-től az ún. *harmadrend* (terciáriusok) is tartozott, rendkívüli gyorsasággal terjedt el szerte Európában. 1300 körül a rend már kb. 40 000 tagot számlált. Egyelőre azonban belső krízist kellett áthidalnia, amely főként a rend vezetését és célkitűzését illetően mutatkozott meg. A rend kezdettől fogva lelkipásztorkodásával, tanulmányaival és központi kormányzatával tűnt ki.

II. A domonkosok

Az igehirdetők rendjének (Ordo Fratrum Praedicatorum) alapítója a kasztíliai de Guzman Szent *Domonkos* (kb. 1170–1221) volt, aki 1204-ben a kanonokságáról lemondva apostoli szegénységre és az eretnekek elleni igehirdetésre határozta el magát. Csakhamar követőkre is akadt, és első kolostorát Toulouse-ban alapította. Rendjének megerősítését III. Ince pápa megerősítette, mert nem akarta, hogy

újabb rendek keletkezzenek. Szent Domonkos ekkor Szent Ágoston reguláját vette át, ami 1216-ban és 1217-ben pápai megerősítést is nyert. Új rendszabályt a rendi nagykáptalan csak 1220-ban dolgozott ki. A rend a ferencesekhez hasonlóan kezdetől fogva koldulórend volt, az egyházi tudományok ápolására az igehirdetés és az eretnekek meggyőzése miatt az egyházi tudományok ápolására pedig különös figyelmet fordított. Szabályzata a monarchikus és demokratikus elemek szerencsés ötvözete volt. Szent Domonkos után, főként a szász *Jordan* rendfőnök működése alatt a rend gyorsan elterjedt egész Európában. 1303-ban már 18 tartományban 557 rendházat és kb. 15 000 rendtagot számlált. A rendnek szintén volt női (domonkos apácák, dominikánák) és világi, harmadrendi tagozata.

III. Egyéb koldulórendek

A Szent Ágoston-féle remeterend különféle remete közösségekből keletkezett, és 1243-ban IV. Ince pápa, 1256-ban pedig IV. Sándor pápa egyesítette őket. A *karmeliták*, akiket *Berthold* (†1195) keresztes lovag alapított a Kármel hegyén, pápai megerősítést III. Honorius-tól nyertek 1226-ban. 1247-ben a koldulórendek közé sorolták őket. A *szerviták* rendje 1233-ban Firenzében alakult, kereskedők és patríciusok laikus társulataként. A Szent Ágoston-féle regulát fogadták el, IV. Sándor pápa 1255-ben erősítette meg őket. 1424 óta a rend koldulórendnek számít.

IV. Betegápoló rendek

A szegény- és beteggondozás, zarándokok és vándorok ellátása a középkorban a kolostorok és szerzetesek feladata volt. Idővel azonban ezek már nem győzték a rászorulókat („hospites” = hospitál) ellátni, mert az újabb kor, mindenekelőtt a keresztes hadjáratok a betegek, szegények, csonkák és hontalanok tömegeit zúdították

Európára. Először a nagyobb és gazdagabb városokban férfiakból és nőkből álló egyletek, közösségek alakultak, akik magukat a különféle szerzetesházakban a betegápolásnak szentelték. Ezek a közösségek csakhamar önállósultak és szabályt kaptak. Idővel többféle fajtájuk alakult ki. Voltak *betegápoló* lovagrendek, mint a templomosok, a János-lovagok, a német lovagok és a lazariták rendje és egyéb *nem lovagrend jellegű* betegápoló közösségek, mint a Szent Antalról és a Szentlélekről nevezettek. A 13. században lassan kifejlődött a városokban a polgári *hospitium* (hospitale) is, amely természetesen az Egyházzal szorosan össze volt fonódva, de idővel teljesen a város igazgatása alá került.

IRODALOM: I–IV. HEIMBUCHER, M.: *Die Orden und Kongregationen der katholischen Kirche I–III*, Paderborn 1932–34; MOLINIER, J. M.: *Espiritualidad medieval. Los mendicantes*, Burgos 1974; ZIMMERMANN, A.: *Die Auseinandersetzungen an der Pariser Universität im 13. Jahrhundert*, Berlin 1976; ELM, K.: *Stellung und Wirksamkeit der Bettelorden in der städtischen Geschichte*, Berlin 1981; FRANK, L. W.: *Bettelorden*, Stuttgart 1988. I. SABATIER, P.: *Das Leben des hl. Franz von Assisi*, először: Paris 1894, legutóbb: Zürich 1953; SEVESI, P. M.: *L'Ordine dei frati minori I–III*, Milánó 1942–60; ENGLEBERT, O.: *Hl. Franz von Assisi*, Speyer 1952; ESSER, K.: *Der Orden des hl. Franziskus*, Werl 1952; JÖRGENSEN, J.: *Der hl. Franziskus von Assisi*, München 1952; FELDER, H.: *Die Ideale des Hl. Franz von Assisi*, Paderborn 1954; GEMELLI, A.: *Il francescanesimo*, Milánó 1956 (németül: *Das Franziskanertum*, Lipcse 1936); FORTINI, A.: *Nova vita di S. Francesco I–IV*, Assisi 1959; ROGGEN, H.: *Geschichte der franziskanischen Laienbewegung*, Werl 1971; FRANK, L. W.: *Franz von Assisi. Fragen auf eine Antwort*, Düsseldorf 1982; WENDELBORN, G.: *Franz von Assisi*, Bécs–Köln 1982; MANSELLI, R.: *Der solidarische Bruder*, Freiburg 1989; FELD, H.: *Franz von Assisi und seine Bewegung*, Darmstadt 1994. II. MANDONNET, P.–VICAIRE, M. H.–LADNER, R. S.: *Dominique I–II*, Párizs 1938; WALZ, A.: *Compendium historiae Ordinis Praedicatorum*, Róma 1948; VICAIRE, M. H.: *Histoire de St. Dominique I–II*, Párizs 1957 (németül: *Geschichte des hl. Dominikus I–II*, Freiburg 1962–63); UÓ: *Dominique et ses Prêcheurs*, Fribourg 1977; SORELLI, F.: *La santità immitabile*, Vatican 1984; ABRESCIA, D. M.: *Laici dominicani*, Goriate 1989; PAPI, A. B.: *In castro poenitentiae*, Róma 1990; HORST, U.: *Evangelium, Armut und Kirche*, Berlin 1992. III. MESTERS, G.: *Geschichte des Karmelitenordens*, Mainz 1958; VAN DEN BOSSCHE, L.: *Les Carmes*, Párizs 1930; BRANDSMA, T.: *Karmel*, 1960; SMET, J.: *The Carmelites I–IV*, Dorien 1975–1985; SMET, J.–DOBHAN, U.: *Die Karmeliter*, Freiburg 1981; BENKER, G.: *Die Gemeinschaft de Karmel*, Mainz 1994. IV. PERINI, A.: *Bibliographia Augustiniana I–IV*, Firenze 1929–35; DE ROMANIS, A. C.: *L'Ordine agostiniano*, Firenze 1935; ROSSI, A. M.: *Manuale di Storia dell'Ordine dei Servi di Maria*, Róma 1956; TIERNEY, B.: *Medieval Poor Law*, Berkeley–Los Angeles 1956; LA BRAS, G.: *Les confrères chrétiennes*, Párizs 1956, UÓ: *Institutions ecclésiastiques de la Chrétienté médiévale*, Párizs 1960; JETTER, D.: *Grundzüge der Hospital-Geschichte*, Darmstadt 1973.

KÖZÉPKOR EGYETEMEI ÉS TUDOMÁNYA: SKOLASZTIKA

Magyarország keletkezése és elterjedése

A városi, káptalani vagy kolostori iskolák rohamos növekedése csakhamar az egyes tanszakok korporatív csoportosulásához vezetett. A teológiai, jogi és az orvosi tanszak hallgatói és tanárai a 13. század elején már egy szervezett jogi közösséget (*universitas*) alkottak, hogy kiváltságaikat, illetve jogaikat sértetlenül megőrizhessék. A királyok és az uralkodók kezdetől fogva támogatták ezeket a csoportosulásokat, és azokat különféle kiváltságokkal látták el. Egyesek megfogalmazták a legrégebbi egyetemeket, mint a párizsi (1221), tulajdonképpen alapító oklevél nélkül keletkeztek, mások később nyerték el a pápai hozzájárulást, a legtöbb középkori egyetem – szám szerint 30 – azonban pápai alapítólevéllel jött létre.

A kor legjelentősebb egyeteme kétségkívül a párizsi volt, amely az észak-franciaországi székesegyházi illetve kolostori iskola hagyományaira támaszkodva a Notre Dame-i, St. Genovéa és St. Viktor iskolákból fejlődött ki. Már a 12. század elején Abaelard szónokával vonzotta a növendékeket az egész országból és külföldről. A tanárokkal együtt ezek csakhamar közösséget alkottak (*universitas magistrorum et studentium*). Az így keletkezett „egyetem” egykezert az eddigi egyházi hatóság gyámkodásától, a Notre Dame kancellárjától megszabadulni, és a pápához fordult. III. Ince pápa 1215-ben megerősítette az egyetem szabályait, IX. Gergely pápa pedig „*Parens scientiarum*” kezdetű bullájával 1231-ben elismerte az egyetemet.

A középkor második legfontosabb egyeteme a bolognai volt, amely egy 11. századi jogi iskolából fejlődött ki. Leghíresebb tanára, Gratianus kamalduli szerzetes, az egyházi jogtudomány megalapítójának számít. A 12. század folyamán Bologna Európa első jogi egyetemévé fejlődött. Szabályai 1253-ban nyertek pápai megerősítést.

sítést. Teológiai tanszakot az egyetem azonban csak a 14. században kapott.

Az orvosi tudományok központja a *salernói* egyetem volt, amelynek szabályai pápai befolyás nélkül jöttek létre. Hasonlóképpen független volt a *nápolyi* egyetem is, amelyet II. Frigyes 1224-ben alapított.

Híres egyetemek működtek *Toulouseban* (1233), *Páduában* (1277) és *Montpellier-ben* (1283) is. A 13. században keletkeztek a *salamancai*, *lisszaboni*, *oxfordi*, *cambridge-i*, a 14.-ben a *prágai*, *bécsi*, *krakói*, *heidelbergi* és *kölni* egyetemek.

A pápaság igyekezett a meglévő egyetemek színvonalát és látogatottságát fenntartani, ezért eleinte nem szívesen járult hozzá új egyetemek, főként teológiai karok felállításához. Ebből az elvéből csak a nyugati egyházszakadás beálltával engedett.

II. Az egyetemek szervezete és tanulmányi rendszere

A középkori egyetemeknek nem volt egységes szervezete és igazgatása. Míg Párizsban a magiszterek választották az egyetem tisztségviselőit, addig Bolognában a hallgatók jelölték ki a tanárokat és a rektorokat (a mai dékánokat). A teológiai, jogi és orvosi kar csak képzett hallgatókat vett fel, akik előbb a szabad művészeteket tanulták meg. Ez az ún. *artista* (septem artes liberales) karon történt. A hallgatók nemzetiségek szerint csoportosultak, és *kollégiumokat* vagy *burzákat* (konviktust) alkottak. Az egyetemen a legfontosabb hivatalt a kancellár (*cancellarius*) töltötte be.

A teológiai tanulmányok legjobb esetben nyolc, többnyire mégis 10–13 évet vettek igénybe. A hallgatók azonban már 14–16 éves korukban megkezdték tanulmányaikat. Az *artista* szakot a *baccalaureatusi* vizsgával zárták le. Arisztotelész természetfilozófiájának egyéves tanulmányozása után *licenciátusi* képesítést nyertek, majd az előírt nyilvános előadás megtartása után *magister artium* címet kaptak. A tulajdonképpeni teológiai kurzus csak ezután kezdődött. A jelöltek két évig szentírástudományt tanultak, majd ismét két

Petrus Lombardus szentenciáit hallgatták. Ezután letehettek teológiai *baccalaureatusi* vizsgát. Ezt követően mint *cursor biblicus*, azaz szentírástudományt adtak elő és újabb két évig – mint *baccalaureus sententiarius* – Petrus Lombardus szentenciáit magyarázták. Ezenkívül kötelesek voltak a *disputákon* („quaestiones disputatae”) = tanterv szerint felállított és rendszeresen visszatérő tételek; „quaestiones quodlibetales” = ad hoc egy konkrét eset kapcsán felvetett tételek) részt venni. A teológiai tanulmányok a *licenciátus* (*licentia utriusque docendi*), a mai egyetemi tanári képesítés megszerzéséhez vezettek be, amely a teológiai doktori cím előfeltétele volt. A baccalaureus avatás igen ünnepélyes és drága volt, amiért is a legtöbb *licenciátus* lemondott róla.

A papság képzése természetesen nem az egyetemeken történt. Egyetemi teológiai fokkal a nyugat-európai klérusnak kb. egy százaléka rendelkezett.

III. A skolasztika

A 13. században a teológiai tudományok fejlődésük csúcspontjához értek. Jelentős tényező volt ebben az a körülmény, hogy Arisztotelész teljes tanítása ismeretessé vált, de fontos szerepet töltöttek be az új egyetemek és koldulórendek is. A nyugati világ Arisztotelész filozófiáját arab és zsidó bölcseletről (*Avicenna* †1037, *Averroes* †1198, *Maimonides* †1204) révén ismerte meg. Az arisztotelészi filozófia térhódítása ellen az Egyház sokáig küzdött. Az 1210-es párizsi tudományi zsinat is elítélte Arisztotelész természetfilozófiai írásait, főként azért, mert egyesek téves következtetéseket vontak le tanaiból (benai *Almarich*, brabanti *Siger*). A 13. században azonban filozófiája teljesen elterjedt, és a teológusok, miután azt kereszténnyé tették, a teológiával összekovácsolták. A modern filozófiai-teológiai módszeres bölcselet meghódította az egész nyugati világot. Ebben a folyamatban főként két szerzetesrendnek, a domonkosoknak és a ferenceseknek volt nagy érdeme, akik két iskolát, felfogást képviseltek.

Az első domonkos, aki az arisztotelészi filozófiát rendszeresen a teológiára alkalmazta, Nagy Szent Albert (1200 előtt–1280) volt. Mint világhírű „doctor universalis”, Kölnben és Párizsban tanított. 1260-tól 1262-ig pedig regensburgi püspök volt. Püspökségéről ismeretlen okokból lemondott. A *Summa de creaturis* (1245–1250) című műve, valamint *kommentárjai* és a befejezetlenül maradt *Summa de mirabili scientia Dei* (*Summa theologiae*, tanítványa, Aquinói Szent Tamás nyomán, szerzőségét újabban kétségbe vonják) fordulópontot jelentettek a teológiában, és korának bölcséletét, de még természettudományát is nagyban befolyásolták.

Tanítványa volt Aquinói Szent Tamás (1226 vagy 1227–1274), a középkor legzseniálisabb teológusa. Grófi családból származott, és zsenge korában a Monte Cassinói apátságban volt oblátus. Népolyban szülei akarata ellenére a domonkos rendbe lépett. Mivel szülei haza akarták kényszeríteni, előjárói párizsi és kölni tanulmányútra küldték. Párizsban írta meg híres *szenctírási* és *szenctenciás kommentárjait* (1252–1259). Ezután 10 évig a pápai udvarban tartózkodott, ekkor írta meg Arisztotelész műveihez szóló *kommentárjait*, a *Summa contra gentilest* és a *Summa theologiae* első kötetét. 1269-től 1272-ig ismét Párizsban tanított (*Quaestiones disputatae de veritate*, *Questiones quodlibetales*, a *Summa* 2. könyve). 1272-től újból Olaszországban élt, és a *Summa* 3. kötetén dolgozott. 1274-ben halt meg, útban a II. lyoni zsinatra. Szent Tamás műveiben – főleg *Summájában* – nemcsak a keresztény vallás mindmáig felül nem múlt tudományos szintézisét adta, hanem a belső vallásosság és életszentség példáját is.

A ferences iskola legnagyobb képviselője Szent Bonaventura (1217 vagy 1218–1274) volt, aki főként a misztikától átfűtött műveiben (*Breviloquium*, *Doctor Seraphicus*) adott a skolasztikának új színt. Duns Scotus (kb. 1270–1308) főként krisztocentrikus és mariológiai bölcselkedéseivel tűnt ki, de teológiája már a *nominalizmus* közeledtét jelezte.